

УДК 343.985:343.9:343.37

*Л. І. Аркуша***ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ
У РЕЗУЛЬТАТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням легалізації (відмивання) незаконних (серед них і злочинних) доходів приділялася увага багатьма вченими (В. Алієв, В. Нікуліна, В. Попович, А. Савченко, Г. Тосунян, А. Шебунов та ін.), але, на нашу думку, до теперішнього часу недостатньо уваги приділялося розгляду особливостей проведення початкового етапу розслідування фактів легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, що негативно впливає на процес протидії означеному виду злочинів.

Метою статті є визначення особливостей проведення початкового етапу розслідування фактів легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності.

Дослідження проблеми.

Проведене дослідження, а також узагальнення практики діяльності правоохоронних органів дозволяє виділити кілька найбільш важливих особливостей процесу розслідування легалізації «відмивання» кримінальних доходів, що особливо чітко виділяються на стадії порушення кримінальної справи.

Першою особливістю виявлення і розслідування злочинів цієї категорії є залежність від зібраних у процесі пошукової діяльності слідчого й оперативних працівників, а також інших суб'єктів антилегалізаційного законодавства документів, котрі слугують беззаперечними доказами кримінальних діянь. Їхній ретельний аналіз на стадії перевірки є найважливішою умовою, що визначає подальший успіх розслідування. У зв'язку з цим вважаємо необхідним звернути увагу на три ключових, на наш погляд, моменти:

— по-перше, отримані матеріали, як правило, містять велику кількість інформації, у тому числі і не потрібну, котра вимагає значних додаткових зусиль для обробки;

— по-друге, ця інформація найчастіше є недостатньою і розрізненою, що вимагає проведення додаткових дій з перевірки, спрямованих на одержання відсутніх відомостей. Оптимальним є одночасне вивчення отриманих даних і витребування додаткових документів і відомостей;

— по-третє, під час перевірки необхідна не тільки участь фахівців при огляді й аналізі документів, але і проведення в багатьох ситуаціях судових експертиз. Дослідження фінансово-господарських документів потребує необхідності використання спеціальних знань у тій галузі господарчої діяльності, де ця злочинна діяльність здійснюється. Використання фахівців може надати значну допомогу в розслідуванні, допоможе оптимізувати процес виявлення і припинення злочину. Правоохоронні органи можуть використовувати фахівців, що вже брали участь у проведенні перевірочних дій, для направлення до них матеріалів, наприклад, співробітників банків, контрольно-ревізійних управлінь і т.д. При неможливості здійснення цього варто запросити фахівців із правоохоронних органів. Якщо і це, через певні причини, не може бути виконано, слідчий використовує знання фахівців інших державних організацій, і, у крайньому випадку, комерційних, при безумовному дотриманні вимог про неприпустимість розголошення даних досудового розслідування.

Другою особливістю розслідування «відмивання» кримінальних доходів є обов'язкове виявлення і доведення його зв'язку з основною злочинною діяльністю. Легалізації в будь-якому випадку передують здійснення іншого суспільно небезпечного діяння. Незаконно добуто під час здійснення основного злочину майно стає потім предметом «відмивання». Таким чином, без наявності доказів причетності особи до здійснення основної злочинної діяльності її неможливо притягнути до кримінальної відповідальності за легалізацію.

У практичній діяльності виникають питання, пов'язані з тим, з якої стадії виявлення основної злочинної діяльності можливе притягнення за легалізацію кримінальних доходів. Чи досить факту порушення основної кримінальної справи, чи необхідне притягнення як обвинувачуваного, чи повинен бути вирок суду, що вступив у законну силу? Вчені по-різному відповідають на це запитання. На думку В. А. Нікуліної, необхідність доведення факту отримання предмета легалізації злочинним шляхом «призведе до практики вимагання обвинувачувального вироку суду, що вступив в законну силу» [2]. Слід відзначити, що її побоювання поки що не справдилися. Правозастосовна практика йде по іншому, більш ефективному, шляху. Очевидно, що вимога обов'язкового обвинувачувального вироку за основним злочином значно ускладнила б припинення і розслідування «відмивання».

«Сучасні характеристики діяльності з легалізації тіньових доходів показують, що вона досить відокремлюється від злочинних дій з вилу-

чення таких доходів. У зв'язку з цим подібна діяльність може розглядатися як самостійна підстава відповідальності незалежно від відповідальності за правопорушення, що є засобом вилучення незаконних доходів. Таким рішенням забезпечується також превентивна роль заходів боротьби з легалізацією тіншових доходів щодо злочинів, які є джерелом незаконних доходів» [1].

На даний момент використовуються три схеми розслідування злочинів цієї категорії.

За першою схемою в ході попередньої (оперативної) перевірки виявляється одночасно й основний злочин, і легалізація злочинних доходів від його здійснення. Порушується і розслідується одна кримінальна справа щодо обох злочинних діянь.

За другою схемою під час слідства по основному злочині (на будь-якій його стадії) виявляється факт легалізації злочинних доходів. Одночасно пред'являється обвинувачення за всіма злочинами в рамках однієї кримінальної справи.

Легалізація може бути виявлена на будь-якій стадії досудового слідства:

- а) на стадії початкових слідчих дій;
- б) на стадії пред'явлення звинувачення (наприклад, обвинувачуваний під час допиту надає відомості про це);
- в) на стадії завершення розслідування.

За третьою схемою спочатку виявляється легалізація злочинних доходів, при розслідуванні якої вживаються заходи для виявлення обставин, що їй передували, встановлення осіб, які злочинно отримали майно — предмет відмивання. Епізоди основного злочину і легалізації розслідуються в рамках однієї кримінальної справи.

У цих схемах всі епізоди злочинної діяльності направляються до суду в рамках однієї кримінальної справи. Теоретично можливі найрізноманітніші схеми виявлення цих злочинів.

1. Одночасне порушення кримінальних справ за основною злочинною діяльністю і легалізацією (відмиванням) злочинних доходів. Обидві справи розслідуються паралельно, а потім або поєднуються, або направляються до суду окремо.

2. Після оголошення вироку за основним проявом злочинної діяльності проводиться оперативна чи офіційна перевірка, під час якої відбувається виявлення легалізації з наступним порушенням кримінальної справи за ст. ст. 209, 209¹ КК України. Дана схема може бути використана в тих випадках, коли обвинувачувані для того, щоб уникнути накладення арешту на майно, передають його третім особам (своїм родичам, знайомим, близьким), які вживають заходів для того, щоб його ретельно приховати, а потім легалізувати.

3. Можлива схема, відповідно до якої при виявленні під час розслідування основної злочинної діяльності і легалізації матеріали про це виділяються в окреме впровадження і розслідуються автономно. Спра-

ви за основним злочином і легалізацією окремо направляються до суду.

4. Наступна схема аналогічна попередній з тією лише різницею, що в окреме впровадження виділяється не кримінальна справа, а матеріали, які направляються для проведення додаткової перевірки, після чого порушується кримінальна справа.

5. Ще одна схема характерна тим, що спочатку кримінальної справи за фактами легалізації злочинних доходів і основного злочину розслідуються окремо, оскільки зв'язок між ними ще невідомий. Після виявлення цього зв'язку кримінальні справи поєднуються в одне впровадження.

Третьою особливістю розслідування легалізації є необхідність доведення злочинного характеру скоєного раніше іншого (основного) злочину. Тим часом, основний кримінальний злочин найчастіше віддалений від нього в часі, що ускладнює виявлення джерела злочинних доходів. Незважаючи на це, закон зобов'язує встановлювати факт отримання особою коштів чи іншого майна злочинним шляхом. При цьому суб'єкту легалізації повинно бути відомо про їхнє злочинне походження. Отримання коштів чи іншого майна свідомо злочинним шляхом у більшості кримінальних справ доводиться надзвичайно важко. Тому, наприклад, у деяких європейських країнах, що усвідомлюють небезпеку «відмивання» кримінальних доходів і складності їхнього виявлення, обрали інший шлях, котрий міг би стати корисним і для нашої країни.

Наприклад, ст. 305 bis «Відмивання грошей» розміщена в розділі 17 «Злочини й провини проти правосуддя» Кримінального кодексу Швейцарії: «Хто чинить дію, призначену для того, щоб приховати встановлення походження, перебування чи конфіскацію майнових цінностей, що, відбулася в результаті здійснення злочину, про що він знає чи повинен здогадуватися» [3]. Думаю, що формулювання «повинен припускати» в українському кримінальному законодавстві могло б закрити лазівки особам, що відмивають злочинні доходи й уникають відповідальності у зв'язку з нібито їхнім незнанням про злочинне походження майна, яке легалізується.

Четвертою особливістю розслідування «відмивання» кримінальних доходів є масштабне застосування оперативно-розшукових заходів, які повинні здійснюватися як до порушення кримінальної справи, так і під час розслідування. Результати проведеного узагальнення свідчать про те, що проведення перевірки, за даною категорією злочинів шляхом здійснення прилюдних перевірочних заходів, є неефективним; оскільки підозрювані, котрі є обізнаними про заходи, які починаються правоохоронними органами, як правило, переривають свою діяльність і встигають ужити заходів для приховання слідів. Порушенню кримінальної справи за фактами легалізації злочинних доходів у всіх випадках повинна передувати ретельна і всебічна перевірка з використанням можливостей оперативно-розшукових служб, організації всього комплексу спеціальних заходів. У зв'язку з цим вбачаємо більш доцільним, при наяв-

ності інформації про злочин, спочатку організовувати попередню оперативну перевірку, метою якої є визначення застосовуваної схеми легалізації, даних про особистість усіх її учасників, джерела походження, розміри майна, котре легалізується, установлення місцезнаходження документів та інших матеріалів, що можуть бути доказами злочинної діяльності, свідків обвинувачення, а також злочинних зв'язків, котрі використовувалися.

Особливість здійснення досліджуваної категорії злочинної діяльності полягає в тому, що злочинці змушені робити офіційні операції з коштами, нерухомістю й іншими предметами легалізації: зараховувати кошти на рахунки в банках та інших кредитних установах з оформленням касових ордерів і квитанцій; укладати угоди купівлі-продажу з їх документальним оформленням; конвертувати валюту з видачею довідок про обмін і т.д. Ця обставина при правильній організації роботи деякою мірою полегшує завдання збирання доказів. Не обмежуючись, звичайно, проведеними оперативно-розшуковими заходами, необхідно широко застосовувати дослідження фінансово-господарських документів про угоди й інші фінансові операції, спостереження за особами, що перевіряються, контроль їхніх поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, зняття інформації з технічних каналів зв'язку, оперативне впровадження співробітників в організації і групи, що займаються легалізацією засобів, добутих злочинним шляхом.

Спочатку необхідно ототожнити особистості громадян, що перевіряються, зібрати документи, які ймовірно встановлюють факти здійснення протиправних дій. Для досягнення цієї мети доцільно встановлювати довірчі (конфіденційні) відносини з особами з оточення, співробітниками фінансово-кредитних та інших установ, задіяних у схемах з легалізації, у т.ч. служб безпеки, використовувати можливості оперативно-технічних підрозділів органів внутрішніх справ. З використанням криміналістичних, оперативно-розшукових, оперативно-довідкових та інших обліків органів внутрішніх справ необхідно зібрати інформацію на осіб, що перевіряються, окреслити коло їхніх знайомств і зв'язків.

При проведенні даних заходів підлягають вивченню способи їхнього життя, рід діяльності, рівень і джерела доходів (наявність нерухомості, автотранспорту, предметів розкоші й ін.), інші питання. Особливого значення набувають відомості про діяльність осіб, що перевіряються, як керівників (засновників) підприємств, установ і організацій, як індивідуальних підприємців, визначення характеру їхньої діяльності. Пильна увага повинна бути приділена зв'язкам осіб, що перевіряються, із членами злочинних організацій (злочинних груп), їхньої участі в спільній протиправній діяльності.

Ознаки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, зазвичай виявляються при розслідуванні кримінальної справи про предикатний злочин або під час проведення оперативно-розшукових заходів відповідними підрозділами ДСБЕЗ, УБОЗ, податковою міліцією,

оперативними підрозділами СБУ з перевірки інформації про сам предикатний злочин чи із забезпечення його розслідування, а також заяв, повідомлень громадян чи засобів масової інформації та повідомлень з Державного комітету фінансового моніторингу України (надалі — Держфінмоніторинг України) про фінансові операції, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів.

Отже, кримінальну справу за ознаками легалізації може бути порушено на підставі:

- а) заяв та повідомлень громадян чи засобів масової інформації;
- б) інформації, що надійшла від Держфінмоніторингу України, аудита, податкових та контрольно-ревізійних органів;
- в) інформації, що надано оперативно-розшуковими органами;
- г) доказів, що зібрано в ході розслідування предикатного злочину.

Сформульоване обумовлює характер діяльності уповноважених на те органів, що передує порушенню кримінальної справи і спрямоване на виявлення ознак легалізації, тобто певних фактичних даних про хоча б одне з діянь, передбачених диспозицією ст. 209 КК України, а саме:

— укладання будь-яких правочинів з майном, що одержано внаслідок раніше вчиненого злочину;

— здійснення будь-якої фінансової операції з коштами, що мають злочинне джерело походження;

— вчинення будь-яких дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження коштів або майна, одержаних злочинним шляхом, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення;

— набуття, володіння або використання майна або коштів, одержаних злочинним шляхом.

Вищезазначені особливості впливають на процес порушення кримінальної справи.

Після порушення кримінальної справи слідчий виконує комплекс організаційно-тактичних заходів, основним з яких є створення слідчої групи. У разі потреби (а необхідність у цьому виникає досить часто) до її складу належать співробітники оперативних підрозділів, що взаємодіють зі слідчими відповідно до погодженого плану розслідування, що передбачає, насамперед, виконання невідкладних слідчих дій, спрямованих на збирання доказів і припинення можливості їхнього приховання підозрюваними.

Системоутворюючим початком у загальній типовій програмі дослідження події з ознаками легалізації злочинних доходів є встановлені законом обставини, що підлягають доведенню при впровадженні за кримінальною справою. Ці обставини в методиці розслідування злочинів конкретизуються з урахуванням кримінально-правової та криміналістичної специфіки злочину певного виду.

Л і т е р а т у р а

1. «Грязные» деньги и закон. Правовые основы борьбы с легализацией преступных доходов / под общ. ред. Е. А. Абрамова ; сост. В. С. Овчинский. — М., 1994. — С. 11.
2. Никулина В. А. Отмывание «грязных денег». Уголовно-правовая характеристика и проблемы соучастия / В. А. Никулина. — М., 2001. — С. 52.
3. Уголовный кодекс Швейцарии. — М, 2000. — С. 99.

А н о т а ц і я

Аркуша Л. І. Особливості початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей проведення початкового етапу розслідування фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті організованої злочинної діяльності. При цьому зосереджується увага на проблемах, що виникають при вирішенні питання про порушення кримінальної справи, та особливостях виявлення необхідної для цього первинної інформації.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, початковий етап розслідування; порушення кримінальної справи.

А н н о т а ц и я

Аркуша Л. И. Особенности первоначального этапа расследования легализации (отмывания) доходов, полученных в результате организованной преступной деятельности. — Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей проведения первоначального этапа расследования фактов легализации доходов, полученных в результате осуществления организованной преступной деятельности. При этом акцентируется внимание на проблемах, возникающих при решении вопроса о возбуждении уголовного дела, и особенностях выявления необходимой для этого первичной информации.

Ключевые слова: легализация доходов, полученных преступным путем, первоначальный этап расследования; возбуждение уголовного дела.

S u m m a r y

Arkusha L. I. Peculiarities of the initial stage in the investigation of legalization (laundering) of proceeds obtained from organized criminal activity. — Article.

The article considers the initial investigation peculiarities of the facts of legalization of proceeds obtained from organized criminal activity. The author also emphasizes the drawbacks arising while deciding whether to bring a criminal charge and peculiarities of obtaining primary information necessary therein.

Keywords: legalization of proceeds obtained from organized criminal activity; the initial stage in the investigation; bringing of a criminal charge.